

PROCES KREDITIRANJA GRAĐANA OD STRANE BANAKA U REPUBLICI HRVATSKOJ

BANKS LOAN GRANTING PROCEDURE FOR CITIZENS IN THE REPUBLIC OF CROATIA

Datum prijave: 05.05.2017.
Datum prihvaćanja: 31.05.2017.

UDK: 336.77(497.5)
Stručni rad

mr.sc. Damir Ribić, pred.
Odjel za ekonomiju
Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici
Matije Gupca 78, Virovitica, Hrvatska
Tel: 033-492-263, Fax:033-721-037, e mail: damir.ribic@vsmti.hr

Danijela Vakanjac, mag.oec.
Banka Kovanica d.d.
P. Preradovića 29, Varaždin, Hrvatska
Tel: 098/267-969, e mail: danijela.vakanjac@vsmti.hr

SAŽETAK - Suvremeno bankarstvo u zadnjem desetljeću dobiva potpuno nova obilježja, i značajno se razlikuje od bankarstva u prošleme stoljeću. Korisnici bankarskih usluga postaju sve obrazovaniji i zahtjevniji, te imaju mogućnost pristupa svim potrebnim informacijama u realnom vremenu. Uz navedeno, država donosi brojne zakone koji štite interese potrošača, i koji nikako ne idu u prilog banci, te značajno otežavaju njezino poslovanje, a samim time stvaraju izrazit pritisak na profitabilnost. U takvim uvjetima, banke se suočavaju s dva kontradiktorna cilja: ukoliko žele zadržati istu razinu profitabilnosti, moraju odobravati kredite sve većem broju korisnika, izlažući se pritom riziku da netko od njih posuđeni novac ne vrati; s druge strane taj isti novac moraju što prije naplatiti bez ijednog dana kašnjenja bez odgode jer zakonska regulativa stvara pritisak na izdvajanja za rizike, što tada postaje dodatni udar na financijski rezultat. Usklađivanje ove dvije kontradiktornosti nije nimalo lako i zahtijeva promjenu paradigme u načinu poslovanja, te stavljanje naglaska na proces odobrenja kredita kako bi ga učinile što je moguće bržim, a ujedno i što je moguće kvalitetnijim i sigurnijim. Cilj rada je pojasniti na koji način banke pristupaju obradi kreditnih zahtjeva i izračunima kreditne sposobnosti pojedinaca, uz osvrt na zakonske okvire kojima je uređeno poslovanje banaka na području odobrenja kredita i informiranja građana o uvjetima kreditiranja.

Ključne riječi: kreditni proces, kreditiranje građana, sposobnost zaduženja

ABSTRACT - Modern banking has gained completely new features in the last decade and differs significantly from banking in the last century. Users of banking services have become better-educated and more demanding and need to have access to all the necessary information in real time. In addition, the state passes numerous laws that protect the interests of consumers, which do not support banks in any way, make their business activity more difficult, and thus put strong pressure on their profitability. In such conditions, banks face two contradictory goals: if they want to maintain the same level of profitability, they must approve loans to an ever increasing number of customers, exposing themselves to the risk of losing some of the money; while on the other hand the same money must be charged as soon as possible without any delay because legal regulation creates pressure on risk allocations, which then affects the financial result. Harmonizing these two contradictions is not easy and requires a paradigm shift in the business model, mainly by emphasizing the loan approval process to make it as fast as possible and at the same time of higher quality and more secure. The aim of the paper is to clarify how banks are approaching loan claims processing and calculations of individual creditworthiness, with reference to legal frameworks regulating bank operations in the area of loan approval and informing citizens about the terms of the loan.

Key words: loan process, citizen lending, debt capacity

1. UVOD

Suvremeni tržišni uvjeti i financijska tržišta nezamisliva su bez postojanja banaka, stoga je bankarstvo postalo nužnost kako za sve poslovne subjekte, obične građane, pa tako i za samu državu u kojoj banka obavlja svoje poslovanje. Usprkos određenim mišljenjima kako je glavni i osnovni cilj banaka ostvariti što je moguće veću financijsku korist na štetu običnih ljudi, njihovo poslovanje ipak ima brojne prednosti i društvene koristi za sve sudionike na financijskom tržištu. Prvenstveno se to ogleda u

ulozi financijskog posredovanja između onih subjekata koji posjeduju višak sredstava i onih kojima su potrebna dodatna sredstva, kako za poslovanje poduzeća, tako i za ostvarenje privatnih ciljeva pojedinaca. Pojednostavljeno, banke posuđuju sredstva od pojedinaca na određeno vremensko razdoblje, i ta sredstva posuđuju dalje drugim pojedincima na duže ili kraće razdoblje uz razliku u cijeni ili kamatnu maržu. Iduća razmatranja usmjerit će se na segment pojedinaca, fizičkih osoba - građana, klijenata banke, koji trenutno imaju potrebu trošiti više sredstava nego što zarađuju,

odnosno na one koji potražuju dodatna financijska sredstva od banke. Građani (klijenti) podnose zahtjev za kredit i prikupljaju potrebnu kreditnu dokumentaciju, na osnovu čega im se procjenjuje kreditna sposobnost i odobrava korištenje kredita.

U radu se razmatraju razne vrste dokumentacije u procesu kreditiranja građana, te konkretni izračuni kreditne sposobnosti koji služe kao eliminacijski faktor prilikom samog prihvaćanja zahtjeva za kredit, jer u konačnici, bankama je glavni cilj posuditi sredstva onim klijentima koji će ih uredno vraćati.

2. TRŽIŠTE BANKARSKIH KREDITA

"Financijska tržišta obavljaju funkciju usmjeravanja sredstava štednje k posuđivanju. Dvije su temeljne ekonomske grupe, kućanstva i poduzeća. Ona pojedinačna kućanstva ili poduzeća koja troše više nego što je njihov prihod jesu neto posuđivači; ona pojedinačna kućanstva ili poduzeća koja troše manje od njihovih dohodaka jesu neto štediša." (Miller i VanHoose, 1997:91). U ovom radu pozornost je usmjerena na ona kućanstva neto posuđivače, odnosno stanovništvo - fizičke osobe koje iz različitih razloga imaju potrebu za traženjem dodatnih financijskih sredstava, a koja najčešće pokušavaju posuditi od banke.

Prema Mishkinu i Eakinsu (2003) banke su financijske institucije koje prihvaćaju depozite i daju zajmove, ili pobliže objašnjeno, banke su financijski posrednici s kojima prosječni građanin najčešće dolazi u kontakt, budući da osoba kojoj su potrebna sredstva za kupnju kuće ili automobila, uobičajeno takva sredstva prvotno traži od lokalne banke. Na osnovi navedenog proizlazi kako je jedan od glavnih bankovnih poslova davanje zajmova odnosno kredita građanima i ostalim poslovnim subjektima, što je uređeno i Zakonom o kreditnim institucijama u RH prema kojem se bankovnim uslugama smatraju primanje depozita ili drugih povratnih sredstava od javnosti i odobravanje kredita iz tih sredstava, a za svoj račun (uključujući time potrošačke kredite i zajmove, te hipotekarne kredite i zajmove).

Općenito, banke imaju važnu funkciju i u ostvarivanju ekonomske politike zemlje budući da mobiliziraju slobodna novčana sredstva fizičkih i pravnih osoba kako bi financirale proizvodnju i razvoj ekonomije, unaprjeđenje gospodarske djelatnosti, stambenu izgradnju i potrošnju stanovništva, dok pritom vode računa o sigurnosti ulaganja budući da posluju pretežno s tuđim sredstvima, uredno održavaju likvidnost poslovanja, i ostvaruju vlastitu dobit (Jurman, 2008). Takvo ostvarenje dobiti postiže se konstantnim povećanjem izvora sredstava financiranja, odnosno prikupljanjem novih sredstava u obliku depozita koji se dalje ulažu u nove plasmane raznih vrsta kredita.

Pojam kredit se izvodi iz latinske riječi *credo*, koja znači "ja vjerujem". Kredit predstavlja sposobnost pribavljanja vlasništva i primitka dobara za uporabu u sadašnjosti, dok se plaćanje za ta dobra odgađa na

neki datum u budućnosti. (Miller i Van Hoose, 1997). Prema tome, odobravajući kredit dužniku, banka mu daje sredstva u zamjenu za otplatu kredita u nekom dogovorenom budućem razdoblju, odnosno kada dospijeva dogovoreno plaćanje zajedno s kamatama. Iznos posuđenih sredstava predstavlja glavnica, dok svako dodatno plaćanje predstavlja kamatu koju dužnik plaća na posuđeni iznos, odnosno zajam ili kredit.

Pored brojnih društvenih koristi od postojanja kreditnih tržišta, kao primjerice zadovoljenje potreba za financijskim sredstvima u svrhu proširenja poslovanja, rješavanje stambenog pitanja, kupnje automobila i brojnih drugih, razlog postojanja tržišta kredita prema Milleru i VanHooseu (1997:86) "jest da i dužnici i vjerovnici potencijalno mogu imati koristi od kreditnih transakcija. Iako dužnici moraju platiti tržišnu kamatnu stopu kako bi dobili kredit, oni zapravo mogu platiti nižu kamatnu stopu nego što bi bili spremni platiti za kredit kako bi ga dobili; kao potrošači zajmova, oni bi na taj način zaradili potrošačev višak. Slično tome, vjerovnici mogu zaraditi tržišnu kamatnu stopu koja je viša od one stope po kojoj bi oni bili voljni dati kredit dužnicima; kao proizvođači kredita, vjerovnici bi tako mogli zaraditi proizvođačev višak."

Dogovoreno posuđivanje financijskih sredstava između vjerovnika i dužnika uređuje se ugovorom o kreditu, čime dolazi do imovinsko-pravnog odnosa na kojem se kredit (zajam) zasniva. Ugovor zaključuju kreditor (banka) i korisnik kredita. Ugovorne strane odlučuju o tome koje će se odredbe unijeti u ugovor, ali je nužno da se utvrdi sljedeće: iznos, rokovi i način otplate, kamatna stopa (redovna i zatezna), mjere osiguranja od djelovanja inflacije, poček odnosno razdoblje nakon kojeg počinje redovno vraćanje kredita (Šego, 2008). U praksi, bankarski ugovori o kreditu su većinom standardizirani, usklađeni sa zakonskim propisima i internim procedurama pojedine banke, za koje tražitelj kredita odlučuje hoće li pristati na njih, ili procjenjuje da u drugoj banci može ostvariti povoljnije uvjete.

Prema Zakonu o potrošačkom kreditiranju ugovor o kreditu je ugovor u kojem vjerovnik odobrava ili obećava odobriti potrošaču kredit u obliku odgode plaćanja, zajma ili slične financijske nagodbe.

Kada je ugovor zaključen, kreditor isplaćuje korisniku ugovoreni iznos odjednom ili u obrocima (transhama, ratama). U pravilu, ako se radi o kreditu namijenjenom financiranju neke investicije, sredstva se isplaćuju u obrocima prema odvijanju radova, odnosno nakon što su ispunjeni dogovoreni uvjeti. Korisnik kredita vraća odobreni iznos u otplatama, koje se nazivaju anuiteti ili obročne rate (Šego, 2008).

Anuitet je periodični iznos koji plaća korisnik zajma ili kredita, a sastoji se od dva dijela: otplatne kvote (dio kojim se otplaćuje nominalni iznos zajma ili kredita) i kamata (Zrno, 2011).

No, kako bi se uopće došlo do zaključenja ugovora o kreditu, potrebno je krenuti od podnošenja

zahtjeva za kredit i procjene kreditne sposobnosti klijenta od strane banke.

3. PRAKSA KREDITIRANJA U RH

U svrhu uređenja poslovanja kreditnih institucija na području kreditiranja građana i pružanja financijskih usluga, državna tijela RH propisuju Zakon o kreditnim institucijama, te dodatno Zakon o potrošačkom kreditiranju kojim se uređuju ugovori o potrošačkom kreditu, informacije i prava o ugovoru o kreditu, pristup bazi podataka, sve u svrhu zaštite prava korisnika kredita koji nastupa kao potrošač koji iziskuje kredit u financijskim institucijama, pod uvjetima i u svrhu koju određuje navedeni Zakon.

Politika plasmana hrvatskih banaka prvih godina početkom ovog stoljeća bila je pretežno orijentirana na odobravanje kredita sektoru stanovništva, čime su banke na taj način uspješno ostvarivale kratkoročne ciljeve poslovanja kojima su povećavale kvalitetu svoje aktive, ostvarivale veliku zaradu i uredno održavale svoju likvidnost (Jurman, 2008). Zadnjih nekoliko godina ta aktivnost se konstantno smanjuje, što pokazuju i zadnje dostupne informacije o stanju kredita ukupnog stanovništva (fizičkih osoba) na razini RH, prema podacima iz Biltena o bankama¹ zaključno sa stanjem 31.12.2015. godine. Iz navedenog se očituje kako se ukupna kreditna aktivnost banaka smanjila u odnosu na prethodnu godinu za 1,6%, dok su se krediti stanovništvu smanjili već sedmu godinu zaredom, uz primjetno valutno restrukturiranje. Naime, dok su kunski krediti stanovništvu osjetno porasli (osobito gotovinski nenamjenski krediti i stambeni krediti, što može biti povezano i s refinanciranjem konvertiranih kredita i izbjegavanjem valutno induciranoga kreditnog rizika), ukupno stambeno financiranje se smanjilo, kao i sve ostale vrste kredita stanovništvu. Iznimku predstavljaju gotovinski nenamjenski krediti, koji su u blagom porastu, što je isključivo rezultat povećanja kunskih kredita (bez valutne klauzule). Zbog takvih je kretanja njihov udio na kraju 2015. godine dosegnuo gotovo trećinu kredita sektoru stanovništva.

Prema HUB kvartalnim pregledima² (zadnje dostupne informacije iz 4. kvartala 2016. godine) vidljivi su podaci kreditnih plasmana banaka sektoru stanovništva (fizičkim osobama), koji se podudaraju s podacima iz Biltena HNB-a, odnosno pad kreditiranja 2015. godine, dok je u drugom kvartalu 2016. godine došlo do pozitivne, ali male stope rasta kreditnih plasmana banaka sektoru stanovništva po svim vrstama kredita, izuzev stambenih i hipotekarnih kredita (zbog utjecaja konverzije), te kredita po kreditnim karticama. Dakle, pomak u povećanju plasmana kredita se nazire, ali zasad on još nije značajan.

Pad kreditiranja stanovništva ne ide u prilog ni građanima, ni bankama, a time ni ukupnom ekonomskom stanju u zemlji. Za povećanje investicija i potrošnje stanovništva na razini države, potrebno je konstantno povećavati ukupni iznos odobrenih i plasiranih kredita. S obzirom na trenutnu ekonomsku situaciju, i povećanje udjela nenaplativih kredita građana u ukupnim kreditima, banke su pooštrile uvjete kreditiranja tražeći manje rizične klijente kojima bi odobrile nove kredite.

Pored toga, banke su također proširile i uvjete kreditiranja u segmentu traženja instrumenata osiguranja povrata kredita. Navedeno se odnosi na razne police osiguranja po kreditu, kao primjerice polica osiguranja života, polica riziko osiguranja ili polica osiguranja otplate kredita u slučaju otkaza ili duljeg bolovanja, zatim depozit kao osiguranje po kreditu, kreditno sposoban jamac ili sudužnik po kreditu, i slično. Instrumenti osiguranja povrata kredita predstavljaju izvor naplate kredita koji se aktiviraju u slučaju neplaćanja određenog broja anuiteta, odnosno kašnjenja otplate od strane dužnika, dok se prvotno banka bazira na samim mjesečnim primanjima klijenta koji predstavljaju glavni izvor otplate anuiteta po kreditu.

Među brojnim kreditima koje možemo naći na bankarskom tržištu, namjenskih ili nenamjenskih, razlikujemo stambene kredite (koji se mogu razvrstati na kredite za kupnju nekretnina, dogradnju/dovršenje/rekonstrukciju nekretnine, izgradnju nekretnine, kupnju i/ili komunalno uređenje građevinskog zemljišta, refinanciranje stambenog kredita u drugim bankama, unutarnje uređenje odnosno opremanje stana ili kuće), gotovinske, hipotekarne, lombardne, krediti uz zalog police osiguranja ili depozita, nenamjenski krediti uz kreditnu karticu, umirovljenički krediti, poljoprivredni krediti (za kupnju, izgradnju, dovršenje, adaptaciju ili rekonstrukciju objekata, kupnju poljoprivrednog zemljišta, opreme, strojeva, alata i slično, podizanje dugogodišnjih nasada, povećanje osnovnog stada ili jata, investicije u poljoprivredi, mljekarske investicije, za sjetvu...), potrošački krediti, krediti za refinanciranje postojećih kredita, revolving krediti, studentski krediti, krediti za gospodarske djelatnosti, krediti za turističke djelatnosti, auto krediti i ostali krediti.

U zadnjih nekoliko desetljeća u mnogim državama svijeta, između ostalog i u RH razvio se specifičan način prodaje određenih vrsta proizvoda - prodaja na potrošački kredit pod kojim se podrazumijeva poseban odnos kreditora i korisnika kredita u kojem kreditor ustupa korisniku kredita, uz određene uvjete, novčani iznos za kupnju određene vrste roba, a korisnik se obvezuje da će se pridržavati uvjeta i otplatiti ustupljeni novčani iznos zajedno s kamatama u dogovorenom roku, odnosno dogovorenim mjesečnim otplatama, što se regulira

¹ <https://www.hnb.hr/documents/20182/950978/hbilten-o-bankama-29.pdf/f037d986-a62d-402a-bb32-9794e88a1a51>

² http://www.hub.hr/sites/default/files/hub_pregled_16-4.pdf

ugovorom o potrošačkom kreditu (Šego, 2008). Dakle, potrošačkim kreditom se povećava trenutna kupovna moć potrošača korisnika kredita u svrhu financiranja nabavke potrošnih dobara i usluga.

Zakon o potrošačkom kreditiranju definira potrošačko kreditiranje kao pravni posao kojim se jedna ugovorna strana obvezuje drugoj staviti na raspolaganje određeni iznos novčanih sredstava, na određeno ili neodređeno vrijeme, za neku namjenu ili bez utvrđene namjene, a druga se ugovorna strana obvezuje plaćati ugovorene kamate, odnosno ugovorene naknade, te iskorišteni iznos novca vratiti u vrijeme i na način kako je ugovoreno, kao i svaki drugi pravni posao, koji je po svojoj gospodarskoj biti jednak ovome pravnom poslu.

Praksa pokazuje kako se suvremena ekonomija ne može razvijati bez nekog oblika kreditiranja potrošača, čime se i u Hrvatskoj u moderno vrijeme javljaju razni oblici potrošačkog kreditiranja (Šego, 2008).

Dakle, banke odobravaju razne vrste kredita, ali u osnovi se to svodi na kredite koji se koriste tako da banka iznos odobrenog kredita doznačuje na račun klijenta korisnika kredita, ili na druge račune koji se koriste, tako da banka plaća naloge korisnika kredita u korist drugog klijenta koji je izvršio uslugu ili isporučio opremu korisniku kredita (Jurman, 2008).

Zbog navedene velike raznolikosti uvjeta kreditiranja, ponude linija, vrsta i podvrsta kredita na bankarskom tržištu, a poradi pojednostavljenja usporedbe kredita u više banaka, daljnja poglavlja u radu baziraju se na ponudi nenamjenskih gotovinskih kredita, te stambenih i hipotekarnih kredita za fizičke osobe, banaka koje posluju na području Virovitičko-podravске županije.

4. KREDITNA DOKUMENTACIJA

Nastavno na raznolikost ponude kredita na bankarskom tržištu, isto se očituje i na dokumentaciju za kredit koju je potrebno dostaviti u banku prilikom traženja istog. Svaka banka ima propisane svoje uvjete kreditiranja i interne akte, te obrasce za kredit koje klijent i ostale osobe uključene u kreditni posao trebaju popuniti. Osnovna kreditna dokumentacija koju gotovo svaka banka³ traži uključuje ispunjeni Zahtjev za kredit, presliku pravovaljane službene isprave (osobna iskaznica ili putovnica), podatak o OIB-u, te potpisanu Izjavu o suglasnosti za raspolaganje osobnim podacima i Izjavu o suglasnosti za HROK (Hrvatski registar obveza po kreditima).

Zahtjev za kredit sadrži osnovne podatke o tražitelju kredita: ime i prezime, OIB, MBG, datum i

mjesto rođenja, državljanstvo, adresa stanovanja, adresa za zaprimanje obavijesti, kontakt podaci - telefon, mobitel, e-mail adresa, te osnovne podatke o kreditu: vrsta kredita (nenamjenski, stambeni, kratkoročni, hipotekarni, uz valutnu klauzulu...), iznos kredita, valuta kredita, rok otplate, eventualan početak otplate kredita, datum dospijeca anuiteta u mjesecu, način otplate kredita (trajni nalog s tekućeg računa, administrativna zabrana na plaću, uplata gotovine na šalteru), način korištenja kredita (isplata na tekući račun, isplata na neki drugi račun, isplata gotovine cjelokupnog iznosa).

U Zahtjevu za kredit banke često traže i podatke o statusu stanovanja (vlastiti stambeni prostor, podstanarstvo, kod roditelja...), bračnom statusu, članovima kućanstva, uzdržavanim osobama, mjesečnim troškovima kućanstva (npr. režije, police osiguranja), stručnoj spremi, zvanju i zanimanju, pokretnine i nekretnine u vlasništvu (automobil, motor, plovilo i slično - uz navođenje godine starosti; kuća, stan, zemljište, kuća za odmor i slično - uz navođenje godine izgradnje i godine adaptacije), podatke o dodatnim prihodima, vrsti i iznosu (honorari, najamnina, invalidnina i slično), podatke o primanjima supružnika i ostalim članovima kućanstva, podatke o postojećim obvezama po kreditima i kreditnim karticama, te ostale razne podatke u svrhu stvaranja cjelokupne financijske slike tražitelja kredita i procjene sposobnosti vraćanja istog.

Zahtjev za kredit također uključuje i Potvrdu poslodavca koja mora biti popunjena i ovjerena od strane poslodavca tražitelja kredita, a sadrži podatke o zaposlenju i prihodima klijenta potrebnim za procjenu kreditne sposobnosti. Navedena potvrda, uz osnovne podatke, sadrži podatke o visini plaće te statusu i trajanju zaposlenja kod navedenog poslodavca.

Naknadno djelatnik banke kod poslodavca telefonskim ili nekim drugim putem može provjeriti ispravnost danih podataka i ispitati sve detaljnije informacije koje smatra važnim za sastavljanje kreditnog prijedloga, te prije isplate kredita dodatno provjeriti je li u međuvremenu od traženja do odobrenja kredita došlo do kakvih promjena u danim ovjerenim podacima.

Uz Zahtjev za kredit klijent potpisuje i Izjavu o suglasnosti za raspolaganje osobnim podacima kojom dobrovoljno stavlja na raspolaganje svoje osobne podatke poput matičnog broja i osobnog identifikacijskog broja građana. Navedeni podaci smatraju se bankovnom tajnom⁴, što znači da se banka i svi djelatnici banke za vrijeme i nakon prestanka radnog odnosa, obvezuju čuvati sve podatke, ne priopćavati ih trećim osobama, niti na

kreditna institucija saznala na osnovi pružanja usluga klijentima i u obavljanju poslova s pojedinačnim klijentom. U smislu navedenog Zakona klijentom kreditne institucije smatra se svaka osoba koja je zatražila ili primila bankovnu i/ili financijsku uslugu od kreditne institucije.

³ Podaci o traženoj kreditnoj dokumentaciji preuzeti sa: <https://www.otpbanka.hr/>, <https://www.rba.hr/>, <https://www.slatinska-banka.hr/>, <https://www.hp.hr/>, <https://www.kovanica.hr/>, <https://www.pbz.hr/>.

⁴ Prema Zakonu o kreditnim institucijama bankovnu tajnu predstavljaju svi podaci, činjenice i okolnosti koje je

bilo koji način omogućiti trećim osobama da se njima koriste.

Kako bi banka mogla provjeriti postojeće obveze po kreditima, kao i urednost povrata prijašnjih obveza po kreditima u drugim bankama i ostalim financijskim institucijama, tražitelj kredita potpisuje Izjavu o suglasnosti za HROK (Hrvatski registar obveza po kreditima). HROK d.o.o.⁵ je tvrtka koju su osnovale banke radi ustroja i vođenja kreditnog registra u RH, a služi kao sustav za prikupljanje, obradu i razmjenu informacija o svim kreditnim obvezama clijenata financijskih institucija korisnica HROK-a i urednosti njihovog podmirivanja. U Registru se objedinjuju i obrađuju podaci o svim kreditnim zaduženjima bez obzira na urednost njihovog podmirivanja. HROK-ova kreditna izvješća za fizičke osobe su na raspolaganju bankama s ciljem efikasnijeg upravljanja kreditnim rizicima, te građanima u svrhu osobne informiranosti. Uz banke i stambene štedionice, u Registru su i podaci leasing društava, kartičnih kuća i društava za potrošačko kreditiranje.

Kreditno izvješće sadrži osnovne podatke o klijentu kao što su: ime i prezime, OIB, datum rođenja, državljanstvo, spol, adresa prebivališta i/ili kontakt adresa, kontakt telefon, kao i podatke o kreditnim obvezama, i to detaljne informacije za svaku pojedinačnu novčanu obvezu, vrsta novčane obveze (kredit, dozvoljeno prekoračenje po tekućem računu, kreditna kartica i slično), svojstvo (dužnik, jamac, sudužnik, osnovni ili dodatni korisnik), vrsta kreditora (banka, leasing, stambena štedionica), iznos/limit, minimalno plaćanje (iznos anuiteta/rate), frekvenciju otplate, datum otvaranja, datum isteka ugovora, status odnosno stanje novčane obveze, datum stanja, posljednje plaćanje, stanje nedospjele glavnice, dospjelo dugovanje, iskorišteni iznos, te instrumente osiguranja. Također, u izvješću se nalaze i podaci o drugim postavljenim upitima (zahtjevima) u bazi Registra (svrha upita, iznos i vrsta kreditora), tj. ako je tražitelj kredita istovremeno podnio zahtjev za kredit u drugoj banci/bankama, u HROK-ovom kreditnom izvješću će biti prikazan i taj podatak, na osnovu čega banka može tražiti klijenta da dostavi potvrdu iz druge banke kojom potvrđuje da tamo nije realiziran još jedan kredit, u svrhu sprječavanja prevelikog zaduživanja klijenta.

Potrebno je napomenuti kako potpisivanje Izjave o suglasnosti za HROK nije uvjet za traženje kredita u svakoj banci u RH, već samo u onim bankama članicama Registra, no ipak većina banka to postavlja kao glavni uvjet.

Pored opisane osnovne dokumentacije za kredit za svakog tražitelja kredita, banka također traži i ostalu potrebnu dokumentaciju od klijenta ovisno o vrsti rada iz kojeg se ostvaruju primanja:

- A) za zaposlene u trgovačkim društvima:
 - tri zadnje platne liste ovjerene potpisom i pečatom poslodavca,

- IP obrazac za prethodna razdoblja,
- obrazac BON-2 od poslodavca,
- potvrda o visini duga od Porezne uprave,
- B) za umirovljenike:
 - potvrda o visini mirovine,
- C) za obrtnike i ostale osobe koje samostalno vode poslovne knjige:
 - potvrda o visini dohotka od Porezne uprave za prethodnu godinu,
 - pregled primitaka i izdataka za tekuću godinu,
 - potvrda o visini dobiti od Porezne uprave, konačno ili privremeno Rješenje o razrezu poreza na dohodak za zadnju poslovnu godinu.

Traženi podaci i dokumentacija potrebna za podnošenje Zahtjeva za kredit se odnosi na samog korisnika tražitelja kredita, kao i na ostale sudionike u kreditnom poslu, odnosno na sudužnike, jamce i slično.

Za stambene i hipotekarne kredite ako banka kao osiguranje po kreditu uzima nekretninu u zalog, potrebno je dostaviti i Izvadak iz zemljišne knjige, elaborat o procijenjenoj vrijednosti nekretnine koja se daje u zalog, s fotografijama nekretnine od ovlaštenog procjenitelja odnosno sudskog vještaka (prema uvjetima kreditiranja koje propisuje banka), te prije isplate kredita policu osiguranja nekretnine od osnovnih rizika vinkuliranu u korist banke na rok otplate kredita. Nekretnina na kojoj se upisuje založno pravo ne smije imati već upisani teret hipoteke, pravo prvokupa i doživotno uzdržavanje, osim zaloga radi otkupa stanarskog prava.

Ovisno o namjeni kredita banka za kreditnu dokumentaciju može tražiti i sljedeće:

- C) za kupnju stambenog objekta - predugovor ili ugovor o kupnji ovjeren kod javnog bilježnika;
- D) za kupnju građevinskog zemljišta i komunalno uređenje zemljišta - ugovor o kupnji i pravomoćno rješenje o uvjetima građenja, odnosno pravomoćna potvrda glavnog objekta za zgrade, ili konačna rješenja o dozvoljenim komunalnim priključcima;
- E) za izgradnju, dogradnju i dovršenje nekretnine - pravomoćnu građevinsku dozvolu, projekat koji je sastavni dio građevinske dozvole, te troškovnik radova (ne stariji od primjerice 30 ili 60 dana) koji mora biti najmanje u visini traženog kredita;
- F) za adaptaciju i rekonstrukciju stambenog objekta - troškovnik radova (ne stariji od primjerice 30 ili 60 dana) koji mora biti najmanje u visini traženog kredita;
- G) za refinanciranje stambenih kredita - kopija ugovora o kreditu za postojeći stambeni kredit, te pismo namjere druge banke o povlačenju zaloga sa nekretnine nakon isplate novog traženog kredita.

Potrebno je napomenuti kako se navedena tražena dokumentacija razlikuje od banke do banke, kao i

⁵ www.hrok.hr

rokovi zastarijevanja pojedinih obrazaca, te kako i pored propisanih uvjeta za osnovnu traženu dokumentaciju, svaka banka uvijek zadržava pravo traženja i dodatne dokumentacije, ukoliko procijeni da je ista potrebna.

Prilikom dolaska klijenta tražitelja kredita u banku na informativni razgovor, a najkasnije prije sklapanja ugovora o kreditu, banka je dužna klijentu pružiti sve informacije vezane za ugovaranje kreditnog posla, i to u pisanom obliku ili nekom drugom trajnom mediju, na temelju kreditnih uvjeta koje nudi. Navedeno se odnosi na zaštitu klijenata i upoznavanje potencijalnih dužnika po kreditu sa svim uvjetima kreditiranja i mogućim rizicima koje podrazumijeva ugovor o kreditu, a koji se odnose na, primjerice, promjenu kamatnih stopa ili promjenu tečaja, ukoliko je kredit ugovoren sa valutnom klauzulom i promjenjivom kamatnom stopom.

Prema Zakonu o potrošačkom kreditiranju banka je posebno dužna informirati klijente o vrsti kredita kojega podižu, uključujući valutu u kojoj je nominirana glavnica ili uz koju je vezana glavnica i vrsta tečaja po kojoj se obavlja isplata i naplata kredita, te uvjete kojima je uređeno povlačenje iznosa iskorištenog kredita, trajanje ugovora o kreditu, kamatnu stopu i uvjete kojima je uređena primjena kamatne stope, podatak o efektivnoj kamatnoj stopi i ukupan iznos koji potrošač mora platiti⁶, iznos, broj i učestalost uplata koje je potrošač dužan izvršiti i redoslijed kojim će se te uplate koristiti za plaćanje preostalih anuiteta koji se naplaćuju po različitim kamatnim stopama u svrhu povrata, upozorenje na troškove koje je potrošač dužan platiti javnom bilježniku prilikom sklapanja ugovora o kreditu, obvezu sklapanja dodatnog ugovora (ukoliko postoji) o dodatnim uslugama uz ugovor o kreditu, posebice police osiguranja, zateznu kamatnu stopu koja se primjenjuje pri zakašnjelim uplatama, upozorenje na posljedice izostalih uplata, tražene instrumente osiguranja, postojanje ili nepostojanje prava na odustanak od ugovora o kreditu, pravo na prijevremenu otplatu, razdoblje tijekom kojega vjerovnika obvezuju informacije dane u razdoblju prije sklapanja ugovora o kreditu, upozorenje na rizike povezane s promjenom tečaja, promjenom kamatne stope i posljedicama gubitka prihoda potrošača na otplatu kredita.

Također, Zakon o kreditnim institucijama propisuje da je kreditna institucija prije zaključivanja ugovora dužna potrošaču predočiti, odnosno učiniti dostupnima sve bitne uvjete ugovora iz kojih su jasno vidljiva prava i obveze ugovornih strana, i na zahtjev potrošača osigurati nacrt ugovora bez naknade, osim u slučaju kada je kreditna institucija ocijenila da ne želi zaključiti taj pravni posao.

⁶ Prema Zakonu o potrošačkom kreditiranju *ukupni troškovi kredita* za potrošača uključuju kamate, naknade, poreze i ostale naknade koje potrošač mora platiti prema ugovoru o kreditu, izuzev troškova javnog bilježnika. Naknade na

5. PROCEDURA IZRAČUNA KREDITNE SPOSOBNOSTI (FINANCIJSKI POKAZATELJI)

Svaka banka mora posebnu pažnju posvetiti procjeni rizika i sustavu interne kontrole kojim bi ograničila svoje djelatnike u preuzimanju rizika koji nisu u skladu s važećim uvjetima, propisima i zakonima.

Prema Zakonu o potrošačkom kreditiranju prije sklapanja ugovora o kreditu banka je obvezna procijeniti kreditnu sposobnost potrošača, odnosno klijenta tražitelja kredita, na temelju primjerenih informacija koje zatraži i dobije od klijenta ili uvidom u dostupne registre. Tim postupkom procjenjuje se rizik, odnosno vjerojatnost da će klijent tražitelj kredita podmiriti svoje kreditne obveze u ugovorenom roku.

Kreditna sposobnost može se definirati kao karakteristika tražitelja kredita na osnovu koje davatelj kredita odnosno banka, procjenjuje može li odobriti traženi zahtjev za kredit ili ga odbiti, sve u skladu sa svojim pravilima, procedurama i uvjetima kreditiranja. Ona ovisi o raznim parametrima, od objektivnog matematičkog modela izračuna na temelju klijentovih primanja, do subjektivne procjene osobnog bankara i odobratelja u kreditnom odboru.

Svaka banka ima vlastite linije i vrste kredita po kojima ima propisane različite izračune kreditne sposobnosti u svojim internim aktima. Tako se unutar iste banke razlikuje i nekoliko izračuna kreditne sposobnosti koji ovise o vrsti i namjeni kredita, te instrumentima osiguranja otplate kredita.

Pored analize podataka iz Zahtjeva za kredit, te dosadašnje urednosti otplate prethodnih kreditnih obveza, najosnovniji kriterij za izračun kreditne sposobnosti su stalna redovna mjesečna primanja tražitelja kredita, odnosno plaća, mirovina ili dohodak od samostalnog rada, samostalnih djelatnosti, imovine i imovinskih prava ili obrta, te utvrđivanje dijela neopterećenog iznosa primanja potrebnog za otplatu novog traženog kredita. Znači, provjera kreditne sposobnosti podrazumijeva utvrđivanje trenutnog financijskog stanja klijenta tražitelja kredita, mogućnosti udovoljavanja uvjetima kreditiranja i odobrenje kredita, te procjenu vjerojatnosti da će klijent otplatiti dana mu sredstva zajedno s kamatama u ugovorenom roku.

Također, mnoge banke imaju posebnu proceduru izračuna kreditne sposobnosti za svoje klijente (klijente koji imaju otvoren tekući račun za stalna primanja, primjerice mirovinu ili plaću), a posebnu proceduru za klijente koji svoja stalna primanja imaju usmjerena na tekući račun u drugoj banci. Iz navedenog proizlazi kako banke svojim klijentima nude povoljnije mogućnosti kreditiranja poput manje kamatne stope, manje uvjeta za traženje

odobrene kredite moraju biti vezane uz stvarni trošak odobravanja kredita, a naknadno uvođenje novih naknada nije dozvoljeno nakon sklapanja ugovora o kreditu.

instrumenata osiguranja, veći prostor kod izračuna kreditne sposobnosti i slično, a sve u svrhu pridobivanja većeg broja klijenata.

Izračuni kreditne sposobnosti najčešće se baziraju na tome jesu li primanja tražitelja kredita ispod razine državnog prosjeka ili iznad razine državnog prosjeka, odnosno prosječne isplaćene mjesečne neto plaće u Republici Hrvatskoj.

Prosječna mjesečna plaća se odnosi na neto plaću isplaćenu po zaposlenoj osobi na razini državnog prosjeka kojega svaki mjesec objavljuje Državni zavod za statistiku, a prema kojemu banke usklađuju svoje izračune kreditne sposobnosti. Neke banke tako svoje podatke ažuriraju svaki mjesec, dok u češćem slučaju banke to rade kvartalno, polugodišnje ili jednom godišnje, ovisno o internim procedurama pojedine banke.

U slučaju neredovite otplate anuiteta po kreditu, banke su svoje uvjete prilagodile Ovršnom zakonu prema kojem banka može klijentu plijeniti samo trećinu primanja ukoliko su ona manja od državnog prosjeka, odnosno od ovrhe je izuzet iznos od dvije trećine prosječne neto plaće u RH, za plaće iznad državnog prosjeka. Također, navedeno se odnosi na neopterećenu trećinu primanja, što znači da ukoliko se klijentu već obustavlja određeni dio obveza od primanja, banka ima prostora tražiti podmirenje dospjelih obveza samo do ostatka trećine primanja.

Sukladno tome, u nastavku rada je prikazano nekoliko načina obračuna kreditne sposobnosti, dok se zadnji dostupni podaci na kojima se baziraju izračuni odnose na studeni 2016. godine kada je prosječna isplaćena neto plaća u RH iznosila 5.805,00 kn⁷.

Primjer 1. Izračun kreditne sposobnosti do 1/3 neto primanja tražitelja kredita ukoliko je primanje ispod državnog prosjeka, i ono iznosi 4.500,00 kn

A) ukoliko tražitelj kredita nema drugih obveza po kreditima tada je njegova kreditna sposobnost 1/3 primanja, odnosno $4.500,00 / 3 = 1.500,00$ kn kreditne sposobnosti

B) ukoliko tražitelj kredita ima postojeći kredit po kojemu ima mjesečnu obvezu 1.000,00 kn, tada se od njegove kreditne sposobnosti oduzima ta obveza, odnosno $1.500,00 \text{ kn} - 1.000,00 \text{ kn} = 500,00 \text{ kn}$ kreditne sposobnosti

Primjer 2. Izračun kreditne sposobnosti do 1/3 neto prosječne plaće ukoliko je primanje iznad državnog prosjeka, i ono iznosi 6.500,00 kn

A) ukoliko tražitelj kredita nema drugih obveza po kreditima tada se njegova kreditna sposobnost računa na način da se od primanja umanji 2/3 neto prosječne državne plaće (2/3 od 5.805,00 kn), odnosno $6.500,00 - 3.870,00 = 2.630,00$ kn kreditne sposobnosti

B) ukoliko tražitelj kredita ima postojeći kredit po kojemu ima mjesečnu obvezu 1.000,00 kn, tada se od njegove kreditne sposobnosti oduzima ta obveza, odnosno $2.630,00 \text{ kn} - 1.000,00 \text{ kn} = 1.630,00 \text{ kn}$ kreditne sposobnosti

Primjer 3. Izračun kreditne sposobnosti do 1/2 neto primanja tražitelja kredita, i ono iznosi 5.000,00 kn

A) ukoliko tražitelj kredita nema drugih obveza po kreditima tada je njegova kreditna sposobnost 1/2 primanja, odnosno $5.000,00 / 2 = 2.500,00$ kn kreditne sposobnosti

B) ukoliko tražitelj kredita ima postojeći kredit po kojemu ima mjesečnu obvezu 1.000,00 kn, tada se od njegove kreditne sposobnosti oduzima ta obveza, odnosno $2.500,00 \text{ kn} - 1.000,00 \text{ kn} = 1.500,00 \text{ kn}$ kreditne sposobnosti

Primjer 4. Izračun kreditne sposobnosti do određenog fiksnog iznosa ostatka primanja tražitelja kredita kojega banka propisuje, npr. 2.300,00 kn, dok primanje iznosi 5.000,00 kn

A) ukoliko tražitelj kredita nema drugih obveza po kreditima tada se njegova kreditna sposobnost računa na način da se od primanja umanji fiksni iznos, odnosno $5.000,00 - 2.300,00 \text{ kn} = 2.700,00 \text{ kn}$ kreditne sposobnosti

B) ukoliko tražitelj kredita ima postojeći kredit po kojemu ima mjesečnu obvezu 1.000,00 kn, tada se od njegove kreditne sposobnosti oduzima ta obveza, odnosno $2.700,00 \text{ kn} - 1.000,00 \text{ kn} = 1.700,00 \text{ kn}$ kreditne sposobnosti

Primjer 5. Izračun kreditne sposobnosti na 1/3 ostatka primanja nakon odbitka obveza po svim postojećim kreditima, dok primanje iznosi 5.000,00 kn

A) ukoliko tražitelj kredita ima postojeći kredit po kojemu ima mjesečnu obvezu 1.000,00 kn, tada se njegova kreditna sposobnost računa na način da se nakon oduzimanja te obveze od primanja, ostatak primanja dijeli na trećinu, odnosno $5.000,00 \text{ kn} - 1.000,00 \text{ kn} = 4.000,00 \text{ kn}$ ostatka primanja od kojeg se računa 1/3, odnosno $4.000,00 \text{ kn} / 3 = 1.333,33$ kn kreditne sposobnosti

B) ukoliko tražitelj kredita ima više postojećih kredita po kojemu ima mjesečne obveze 300,00 kn, 500,00 kn i 700,00 kn, ukupno 1.500,00 kn, tada se njegova kreditna sposobnost računa na način da se nakon oduzimanja svih ukupnih obveza od primanja, ostatak primanja dijeli na trećinu, odnosno $5.000,00 \text{ kn} - 1.500,00 \text{ kn} = 3.500,00 \text{ kn}$ ostatka primanja od kojeg se računa 1/3, odnosno $3.500,00 \text{ kn} / 3 = 1.166,67$ kn kreditne sposobnosti

⁷ <http://www.dzs.hr/>

Navedeni primjeri izračuna kreditne sposobnosti pokazuju do kojeg maksimalnog iznosa može iznositi mjesečni anuitet kredita, ovisno o ukupnom traženom iznosu i roku otplate kredita. Ukoliko mjesečni anuitet po traženom iznosu kredita i roku otplate premašuje iznos dobiven izračunom kreditne sposobnosti, znači da klijent tražitelj kredita nije kreditno sposoban. Tada postoji mogućnost traženja manjeg iznosa kredita, duljeg roka otplate, ili dodavanje sudužnika ili jamca u kreditni posao koji bi podnio dio tereta kreditne sposobnosti, ovisno o uvjetima kreditiranja pojedine banke.

Također, po principu ovih izračuna u kojima je pretpostavka postojanje druge obveze po kreditu koja se oduzima od kreditne sposobnosti, ta obveza može biti i u svojstvu sudužništva ili jamstva ukoliko banka takvu obvezu uzima u obzir prilikom izračuna kreditne sposobnosti. Neke banke kreditne obveze u svojstvu sudužnika ili jamca ne uzimaju u obzir prilikom izračuna kreditne sposobnosti ukoliko su one uredne u otplati.

Potrebno je napomenuti da i pored zadovoljenja osnovnog matematičkog uvjeta kreditne sposobnosti, banka može na osnovu drugih parametara procijeniti kako tražitelj kredita nije podoban za odobrenje novog kredita, te bez navođenja razloga odbiti zahtjev za kredit. Ti razlozi mogu biti razne prirode, kao npr. procjena kako će klijent u vrijeme trajanja kredita prestati raditi, a time i prestati primati plaću s kojom treba podmirivati ne samo anuitet kredita, nego i troškove života, zatim procjena da klijentovi članovi kućanstva zajedno neće biti u mogućnosti podnijeti teret kreditne obveze, ili će primjerice banka na osnovu trenutne gospodarske situacije i analize poslodavca procijeniti kako će se klijentu u dogledno vrijeme smanjiti primanja, te brojni drugi razlozi na osnovu kojih banka može odbiti zahtjev za kredit.

U svakom slučaju, potrebno je zadovoljiti puno uvjeta kako bi banka pozitivno ocijenila klijentovu kreditnu sposobnost budući da pored objektivnog eliminirajućeg uvjeta izračuna kreditne sposobnosti, banka donosi svoju odluku i na osnovi subjektivne procjene obuhvaćajući pritom razne parametre, poput sigurnosti zaposlenja, urednosti u otplati dosadašnjih kredita, trenutne privatne situacije (razne informacije koje je potrebno popuniti u zahtjevu za kredit, na osnovu kojih banka radi kompletan profil klijenta), sudužništvo i jamstvo po postojećim kreditima, godine života, status i bonitet poslodavca i brojne druge parametre.

Dakle, u kreditnom poslu glavni cilj banke je odobriti kredit financijski stabilnom i kreditno sposobnom klijentu na osnovu traženih brojnih podataka i brojne dokumentacije, te iscrpne analize istih, budući da, za razliku od pravnih osoba čije je poslovanje iskazano konkretnim brojkama u financijskim izvješćima, kod fizičkih osoba je potrebno procijeniti kreditni rizik na osnovu trenutne financijske situacije klijenta i na temelju toga pretpostavke sigurnosti financijske stabilnosti klijenta u budućnosti.

6. ZAKLJUČAK

Kao i svi drugi poslovni subjekti, tako i banke kao jedan od glavnih ciljeva imaju maksimizaciju profita. U skladu s time, svaka od njih nastoji privući što veći broj klijenata, kako deponenata, tako i tražitelja kredita, kojima nastoje ponuditi vlastite proizvode i prezentirati ih boljima u odnosu na konkurenciju. Navedeno mogu postići na način da konstantno povećavaju svoje izvore sredstava, privlačeći time depozite na osnovu kojih se plasiraju novi krediti. Pri tom su banke, kao i sve druge kreditne institucije, u stalnoj obvezi prilagođavanja promjenama u propisima i postupanja sukladno zakonskim okvirima, u cilju zaštite potrošača kao potencijalnih klijenata banke i korisnika kredita. Budući da sve informacije o uvjetima kreditiranja moraju pismeno predočiti klijentima na propisanim obrascima, svaki klijent kao potencijalni korisnik kredita ima mogućnost usporedbe različitih kreditnih proizvoda u različitim bankama, i time samostalno odlučiti koja je ponuda za njega najpovoljnija.

S druge strane, banke nastoje privući one klijente za koje procijene da su manje rizični, odnosno da će poštovati sve uvjete, rokove i iznose otplate, precizno dogovorene i propisane ugovorom o kreditu. Navedeno postižu dubinskom analizom svih prikupljenih informacija i dokumenata priloženih uz zahtjev za kredit, uz izračun kreditne sposobnosti na osnovu primanja, a sve u svrhu smanjenja rizika. Najvažniji kriteriji za procjenu kreditne sposobnosti su visina primanja potrebna za podmirenje mjesečnog anuiteta po kreditu, kao i troškova života, vrsta ugovora o radnom odnosu koji jamči stalna primanja zaposlenika, kao i financijska stabilnost poduzeća koji isplaćuje primanja, te analiza otplate dosadašnjih obveza po kreditu, odnosno urednost podmirjenja postojećih obustava na osnovu koje se pretpostavlja i urednost otplate kredita u budućnosti.

Pored prikupljanja potrebne dokumentacije i pozitivne ocjene prilikom procjene kreditne sposobnosti, te u konačnici odobrenje kredita i isplate sredstava, slijedi možda i najvažniji dio, a to je povrat sredstava u dogovorenom roku zajedno s kamatom, budući da je uredna otplata kredita zajednički cilj i klijenta i banke.

LITERATURA

1. Jurman, A. (2008): Kreditna politika poslovnih banaka u funkciji učinkovite multiplikacije kredita i depozita. *Ekonomika istraživanja*, Vol. 21., No. 2.:16-33
2. Miller, R. L., VanHoose, D. D. (1997): *Moderni novac i bankarstvo*, 3. izdanje. Zagreb: MATE d.o.o.
3. Mishkin, F. S., Eakins, S. G. (2005): *Financijska tržišta + institucije*, 4. izdanje. Zagreb: MATE d.o.o.
4. Ovršni zakon, NN 112/12, 25/13, 93/14, 55/16, dostupno na: <http://www.zakon.hr/z/74/Ovršni-zakon> (19.02.2017.)
5. Šego, B. (2008): *Financijska matematika*. Zagreb: Zgombić & Partneri - nakladništvo i informatika d.o.o.
6. Zakon o kreditnim institucijama, NN 159/13, 19/15, 102/15, dostupno na:

- <http://www.zakon.hr/z/195/Zakon-o-kreditnim-institucijama> (17.02.2017.)
7. Zakon o potrošačkom kreditiranju, NN 75/09, 112/12, 143/13, 147/13, 09/15, 78/15, 102/15, 52/16, dostupno na: <http://www.zakon.hr/z/517/Zakon-o-potrošačkom-kreditiranju> (17.02.2017.)
 8. Zrno, Ž. (2011): Matematika za ekonomiste za stručne studije. Knin: Veleučilište "Marko Marulić" u Kninu
 9. <http://www.dzs.hr/> (15.02.2017.)
 10. <https://www.hnb.hr/documents/20182/950978/hbilt-en-o-bankama-29.pdf/f037d986-a62d-402a-bb32-9794e88a1a51> (15.02.2017.)
 11. <https://www.hpb.hr/> (21.01.2017.)
 12. <http://www.hrok.hr> (21.01.2017.)
 13. http://www.hub.hr/sites/default/files/hub_pregled_16-4.pdf (15.02.2017.)
 14. <https://www.kovanica.hr/> (21.01.2017.)
 15. <https://www.otpbanka.hr/> (21.01.2017.)
 16. <https://www.pbz.hr/> (21.01.2017.)
 17. <https://www.rba.hr/> (21.01.2017.)
 18. <https://www.slatinska-banka.hr/> (21.01.2017.)